

# Käbir ölüler dirileri halas edýär...

Category: Edebi makalalar, Goşgular, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Käbir ölüler dirileri halas edýär... KÄBIR ÖLÜLER DIRILERI HALAS EDÝÄR...

## – Çetin Altanyň ýagty ýadygärligine –

Ölüm käte köp zadyň soňy däl-de, başlangyjy bolýan bolsa, megerem, şular ýaly ýagdaýlar üçin aýdylan bolmaly: Käbir ölüler dirileri halas edýär...

Şuglaly köle bökjek bolýan gurbaga ýaly şatlanyp böküpdim. Nazym Hikmetiň şygrylaryny okap, bütinleý üýtgeşik dünýäniň gädiginden jykladym, onuň saçynyň deregne gyzyl ot bar ýaly görünýän suratyna seredip, okaýanlaryma ynanamokdym:

*Deňiziň üstünde ala bulut,  
Ýüzünde-de kümüş gämi...*

Şahyryň başyna ne hupbatlaryň gelendigini bilemokdym. Ýaza meňzäp duran durmuşyň ýaňy bir gyrasyndan giripdim – on ýedi ýaşapdym. Başyma näme inende-de oňa dogry düşünip biljek ýaşda däldim, men ol sesiň şuglasyna aklym başymdan uçupdy:

*Hemmäň bir agyzdan aýdymlar aýdyp,  
Hemmäň bile suwdan çekişmek tory...*

Birinji gezek aňymda jemlenen sözler bilen jahana göz aýlaýardym. Maňa durmuş düýbünden başga hili bolup görünýärdi: Meger dünýä diýeniň diňe göz bilen görülmeýän, ony hyýalyňda janlandyrybam bolýan eken, şuna düşündim.

Goşgularyny gaýtalap öwran-öwran okadygymça dilim tutulyp, damagym dolmaga başlady: bu beýik jümleleriň yzasy janymy alyp gelýärdi.

Bu gün ýekşenbe diýip, meni birinji gezek güneşlemäge

çykardylar.

Şahyr türmededi. Onuň näme eden etmiş i bolup türmä girdikä? Okadygymça haýran galýardym: Harby topalaňa çagyrandygy üçin giripdi.

Harby topalaňa çagyrmak... Bular ýalam etmiş iň bardygyny bilenimde ynanjagymy-ynanmajagmy bilmän kän oturdym.

### • Ýaşajykdy

Ýaşajykdy we durmuş meň gözüme älemgoşar dek öwşün atyp durdy. Eziz Nesiniňem türmede ýatandygyny, öýüniň ýygy-ýygdydan barlanyp durlandygyny okap, şeýle ýaşaýsa imrinipdim. Gowy zadyň öňünde duran ýaly, göýä bular muşakgat däl ýaly gülüpdim.

Synama basyp, şol ýerde kommunistleri ýakmaga synanşan adamlaryň şäherinde – Kaýseride ýaşaýanam bolsam, şäherimiziň heniz demokratik gymmatlyklardan daşda bolan döwründe ýaşaýandygymyz üçin arzuw-hyýalarymyz terjedi.

Emma bir gün Eziz Nesini okap-okap gülüp-oýnaýan döwrümiň soňuna gelendigimi duýdum: Megerem, durmuş onuň aýdyşy ýaly gözýaşdan süzülip alnan bir goşawuç gülkimiş! Munyň dogrudygyna hasam gowy göz ýetirip başladym. «Markopaşany» okanymda mazaly haýranym hekgerdi: Ol Sabahatdin Aly bilen bu žurnal çykarjak bolanlarynda telim gezek türmä giripdirler... Çykaran žurnallary ýygnalypdyr, elde köpeldilipdir...

Halky topalaňa çagyrmak... Kommunistlik...

Bular ýaly etmiş iňem bolýandygyna düşünmek mümkin däl di.

Aslynda bolsa «Tan» çaphanasyna çozulypdy, çygyrdan çykan jemendeler kommunist awlamaga çykyp alamançylyk edýärdi. Çagalygymda-da şuna meňzeş wakalar bolup geçýärdi, bu ýurduň mejlisinde Çetin Altana, köçelerinde kitapçylara, kinoteatrlarynda konferensiýalara ölüm howply çozuşlar gurnalýardy.

Sabahatdin Alynyňam şol bulagaýlyklarda öldürlendigini şu zatlary okansoň bilip galdym.

Şol wagt ýazyjyny we akył-paýhasy diňe şeýdip öldürüp bolýandygyny hem-de şeýle jenaýatlaryň başynyň şondan

başlanýandygyny bilemokdym. Ýurdumyzyň gorkunç ýazgysyny ýazýanlar işlerine Nazym şahyrdan başlapdyr, ýöne ony öldürip bilmän ellerinden sypdyransoň, Sabahatdin Alyny öldüripdiler, hernä Eziz Nesine hemişe dişini gyjap gezen ajal perişdeleri bet pygyllaryna ýetip bilmändiler. «Ýeňsäni gaşamaly» däldigini birinji gezek şondan eşdipdik.

### • “Hyýallaryň üçin ölmek”

Şol wagtlar «bu ýurduň hakyky eýelerinden» bolmasaň, bagyşlaň welin, öýüňem talanýandygyny, işleýän ýeriňem basylýandygyny, ýakylýandygyny, hakykatyň külüniň göge sowrulýandygyny bilemokdym. «6-7-nji sentýabr wakalary» nasionalist tolkunyň çakdanaşa dolup-daşmagyndan başga zat däl.

Owadan we bagtly dünýäniň arzuwy içine girmäge eýmendirýän gorkunç howla öwrülýärdi, Türkiýäniň birinji gezek bellän 1-nji maý baýramy gana bulananda on ýedi ýaşymdadym. Şol gün reňbe-reň arzuw-hyýallar bilen başlan umyt ýolagçylygym heniz on ýedimi doldurmanka tüm-garaňky ýurdy başyna çekdi. Bu ýurduň saýry böleginden hasaplanýarsyňyz, watanyň hakyky eýelerinden bolup bileňzok, siziň oý-hyýallaryňyz howply we saýrylaşdyryjy saýylýar, bu «howply» oý-hyýallar sebäpli ölmäge hukuk gazanypsyňyz.

Juwan ýaşymda öwrenenim şu boldy: Başymyzdan geçýänler hapa duzakdan başga zat däl we oý-hyýallarymyzam howp astyndan. Adamlar oý-hyýallary üçin ölýärler. Daş-töweregimde gandöküşikli teraktlar gaýmalaýardy. Maraş wakalarynda yüzlerçe alawy öldürlipdi. Çorumda-da şeýle boldy. Bu ýurtda ýönekeý jemendeler başgalaryň malyny we janyny talamaga werziş etdirlipdi: bir topar ganhorlar elleri ýaragly we ot kesindili gelip, adamlary öldürýärdi, öýlerini ýakýardy. Awtobus duralgalary agdar-düňder edilip, çayhanalar bombalanýardy. Dünýäniň huzury gaçypdy, ýaşar ýaly bolmandy we duşmançylyklardan doly ýere öwrülipdi.

Dogan Öz, Abdi Ipekçi, Kemal Türkler, Ümit Kaftanjyogly, Bedretdin Jömert ýaly tanymal progressiwleriň we sindikat liderleriniň janyna şol ýyllarda kast edilipdi.

Çepçiler eden-etdiçilikli teoriýalara ýüzlenip, «bu beýle bolmaly däl» diýdi.

Mähir-muhabbet bilen ulaldylan çagalaram şunuň ýaly kineli we agressiw dünýä garşy çykça gerek – onsoňam biziň hemmämiz mähir-muhabbet içre ulalamzok ahwetin: Her kes biri-birine şeýle şertlerde iň aňsadyňy-ýigrenji öwretdi.

### • Bir zatlar üýtgemelidi

Şol ýyllar öz-özüm pikirlenip, şuglaly kölüň sumat bolandygyny duýupdym. Ugrunda ölümler berilen ýol nämüçindir ýakymсыz görnüp başlapdy. Munuň sebäbi kimkä, duşmanlarymyzmy ýa özümüziz? Başymdan geçenler maňa köçä çykмага köp meýil edendigimizi, akyly-paýhasa we ylym-bilime kän üns bermändigimizi aýdýardy. Sowet Soýuzynda, Hytaýda, Ýewropada nämüçin tapawutly sosializmler barka? Nämüçin hemişe diýen ýaly uruş medeniýeti mazamlanýardy? Okan kitaplarymdan düşünşimçe XVIII asyryň ahyryndaky sosializm taglymyndan köp sanly akyldar, ýazyjy-şahyr täsirlenipdi, munuň tersine rewolýusiýadan soň diňe rewolýusiýa köp zyýan çekipdir, ýazyjylar we akyldarlar rewolýusiýany terk edipdir.

Türmededim. «12-nji sentýabr» gara bulut bolup üstümize çöküpdi we hemmämizi atatürkçi etmek üçin ýeňini çyzgap daşymyza geçipdi. Her günümüz agyr-agyr gynamalardan doludy. Käbir egindeşlerimiz öldürildi. Iň agyry Ilhan Erdostyň öldürilmegi boldy. Dost-ýarlarymyzy dar agajyna ýolladyk, taýak barsyny iýdik we ol ýerden saglygymyza düýpli şikesleri alyp çykdyk. Türmelerde atatürkçi terbiýesini zor bilen boýnumyza dakjak bolýan şol wagtyň syýasy režimi bir ýandan aldygyna «Ymam Hatyp liseýlerini» açmak bilen başagaýdy, ol kommunizme garşy din tirýegini ulanjak bolýardy.

Türmeden çykansoň täzeden şuglaly köle bökjek bolýan ýaly kitaplara ýapyşdym we bu gezek öň etmedik işimi edip, dünýä klassyklaryny okamaga başladym.

### • Harby topalaňa çagyryş

Çagyryş boýunça harby gullugy ine-gana etdirmediler, çünki

gullukdaşlarymyň ikisi harby topalaňa çagyryşdan türmä basyldy: bular Aly Nesin we Sewan Nişanyandy. Gözümiň alnynda bolup geçen bu derňew sahnasy maňa öňden mälim şol ajy hakykaty ýatladýardy: Gelip çykyşy boýunça ermeni bolan Sewan Karl Marksyň şol wagt «Grundrisse»-sini terjime eden sosialistleriň biridi. Matematika professory Aly Nesin bolsa döwletiň näçe synanyşsa-da öldürip bilmedik beýik ýazyjysy Eziz Nesiniň ogludy.

Biz gullugymyzy döwletiň penjesinde jowrana-jowrana eden adamlar. Döwlet bizi et geçirýän maşyn ýaly şatyr-şutyr towlanyp, öz içine dolap alýardy. Elbetde, hemişe gapana düşüp duramzokdyk, daşymyza geçmeleriň käbiri ýarpy galýardy. Emma döwletiň başynda «garaňkyda oturan» kimdir birileri bu işiň iru-giç täzeden dowam etjekdigini bilýärdi.

Hiç hili eden etmişiň bolmasa-da «harby topalaňa çagyrmakdan» birnäçe ýyllap türmede ýatyp bilýärdiň, a bu ýurduň «garaňky» adamlary bolsa her pursatda talaňçylary topalaňa çagyryp, olaryň öwrenşen wandallygynyň labyryny jemgyýetiň üstüne atdyrýardy.

Şol «garaňky» akyl 1993-nji ýylda ýarpy galan işini ýadyna saldy, Siwas gyrgynçylygyny başymyza saldy. Eziz Nesiniň ölümden zordan sypan şol pajygaly wakasynda birnäçe dost-ýarymyz gurban boldy. Türmede elimiziň aýasynda dostlarymyz ölende Siwas teraktyndaky ýaly erbet hala düşmändim. Dünýä indi barha ýaramazlaşýardy. Men mundan beteri bolup bilmez diýýärdim.

### • **Dur bakaly, nämeler bolar entek!**

Meger hemme zadyň başy eken.

Ugur Mumjy, Bahriýe Üçok, Muammer Aksoý, Turan Dursun dagylar yzly-yzyna öldürildi, gözümüz ölümden açylmady. Ganly teraktlar gündelik bolýan wakalaryň birine öwrüldi. Şeýle bolansoň taryh gapysyndan jykladyk, geçmişde nämeler bolup geçipdir diýip, düýnümize ser saldyk: gorkunç hakykat dygysyz ýüzümize uruldy durdy: ermenileriň, ýewreýleriň, rumlaryň, Dersim zazalarynyň, alewileriň, kürtleriň, kommunistleriň

hasratdan pürepür köpçülikleýin gyrgynçylyklary, talaňçylyga uçradylmagy we sürgün edilişleriniň taryhy... Üstesine bu ýurtda Balkanlardan kowulmagymyzdan beslenýän saýry duşmançylygyny gurmak örän aňsat we döwlet iň esasy paramilitaristik goldawyny şundan alýar. Döwletiň içindäki garaňky çünkler haçanda likwidasiýa işlerini geçirmäge meýillense, öldürmäge meýilli we mundan keýp alýan azgynçylyga gylaw berýärdi.

Bu ýurduň progressiw ynsany bagtly çaga ertekisiniň gür baglygynda dogulsa-da, ulalanda şol baglygyň batgalyga öwrülýändigini görýär. Barça progressiw ynsanlaryň gutulgysyz karary şol batgalygy guratmak üçin çyrpynmakdyr. Olaryň hemmesi bagtly we şuglaly kölde ýalkym saçyp ýüzmek üçin ýola çykan, ýöne möjek gapanyna düşüp ölen kişilerdir. Muny bilmeýän ýok, emma her näme bolanda-da şol ýola girmekden başga çykalga ýok.

Togsanynjy ýyllarda gözümüziziň alnynda bombalalan redaksiýalarda işlän ýoldaşlarym şunuň üçin ölüp gitdiler.

### • Şuglaly kölleriň duzagy

Ýurduň taryhyny gürrüň berjek bolamok. Ýyllar toýnuk gurap geçdi durdy. Postmodern agdarlyşygam, harby diktaturanyň soňlanmagam şol wagtlar bolup geçdi – Ýewropa bileleşiginiň umumy ýörelgelerine laýyk demokratik ýurt gurnagy tama edip durkak, özümüzizi ýene bir gezek birmahalky dyzmaç «gardaş garpysygynyň» giriş basgançagynda gördük.

Jeňňelimiziň ýaş juwanlarymyzyň ganyny içmäge höwesli aňdarhasy ýene gana suwsady: hawa, tutuş bir nesliň şuglaly köllere çümüp ýüzme arzuwy puja çykdy. Üstesine bu gezek namartlarça, nadanlarça, bigaýratlarça talanan ýere düşdük. Ýurdy Orta Gündogar batgalygyna iteren yňdarma, agressiw, rehimsiz, saýrylaşdyryjy, betpygyl gatlak ahyryn maksadyna ýetdi. Bagdatda, Halapda bolşy ýaly, biziň şäherlerimizde köpçülikleýin ölümleriň bolup geçýän teraktlaryny şaýat bolýarys. Halkyna sütem eden diktaturany birinji gezek şeýle perwaýsyz ýagdaýda gördük. 1955-nji ýylyň 6-7-nji sentýabrynda iki günläp dowam eden we birnäçe ýyllap saklanan çapawulçylygy

çekinmän-etmän aýlap-hepdeläp kürtlerdir çepçilere eden, Batman, Surujy, Kyrşehiri, Ankarany jan bazaryna öwren we muña perwaýsyzlyk bilen garaýan kemgöz, saýrylaşdyryjy häkimiýetden ýaňa ne görgülere galdyk... Bular kürsüsine ýapyşyp ýatan, jogapkärçilik duýmaýan, hiç bir demokratik gymmatlyga ähmiýet bermeýän, eksplutator, şermende gatlak. Halk deputatlarynyň wandallaryň öňüne düşüp «halky topalaňa çagyryýan» lýumpenliginiň topary. Bu mesele bilen baglanşykly tutarygyny-da jemgyýetiň iň eldegrilmesiz «Söz we metbugat azatlygyny» ýok etmek üçin hüjüm edýändigini aýdýan şowakörlük.

Şuglaly kölleriň çagyryşy bu ýurduň progressiw ýüzleri üçin duzakdyr: Köpçülikleýin gyrgynçylyklaryň yzy üzülenok. Suruçda, Diýarbakirde, Ankarada ýüzlerçe adamyň gurban bolan gyrgynçylygyny kim etdi diýen soragyň jogaby aýlawly-dolawly bolup biler, emma hijem aýlawly-dolawly bolmadyk hakykatlar bu häkimiýete dünýäde hiç bir bagty gan bilen gözyaşyň üstünde gurup bolmaýandygynyň hakykatyny öwretmäge taýýarlygyny görýär.

### • Deňiziň üstündäki ala bulut

Haçanam bolsa bir gün bu goh-galmagallardan soň, deňiziň üstünde ala bulutlaryň, ýüzünde kümüş gämileriň, içinde saryja balyklaryň bardygyny çagalarymyza öwrederis. Olara «deňiz ýaly boluň» diýeris, «Azatlygymyz deňizdir, bu şuglaly suwlara hemmämiz biragyzdan aýdym aýdyp gireris, torlarymyzy gülüp-oýnap çekeris suwlardan...”

Biz munça ölini boş ýere bermedik.

Bu ölileriň ahy olary öldürene ýükdir, misli eşideni dälä öwürüp taşlaýan sirenalaryň sesidir. A wyždany arassalar üçin ýas aýdymy-da deňziň çakylygy bolup eşdiler, şatlykdan ikiýana towusýan gurbagalar dek başymyza nämeleriň geljegini pikir etmän köllere bökeris. Ýeňsäni gaşamak ýok.

Nazym şahyry – gyzyl ot saçly beýik ozanymyzy bihuda okaýan dälidiris. Eziz Nesinler dereksiz ýere bu güzaplara döz gelmediler, Sabahatdin Aly boş ýere öldürilmedi.

Ölüm käte köp zadyň soňy däl-de, başlangyjy bolýan bolsa,

megerem, şular ýaly ýagdaýlar üçin aýdylan bolmaly: Käbir  
ölüler dirileri halas edýär.

Gürsel KORAT,  
türk ýazyjysy. Edebi makalalar